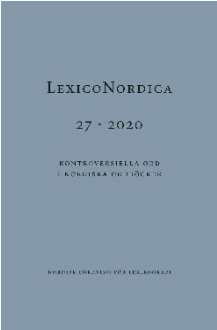

LexicoNordica

Titel:	«Den raude rase» og «negerfolk»: kontroversielle ord i Bokmålsordboka og Nynorskordboka	
Forfatter:	Gunn Inger Lyse & Terje Svardal	
Kilde:	LexicoNordica 27, 2020, s. 77-96	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© 2020 LexicoNordica och författarna

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

«Den raude rase» og «negerfolk»: kontroversielle ord i *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*

Gunn Inger Lyse & Terje Svardal

In this paper, we discuss the treatment of controversial words in the first major revision of the two standard Norwegian dictionaries *Bokmålsordboka* and *Nynorskordboka* in 30 years. We attempt to identify the editorial practice in the treatment of controversial words prior to our current revision. We consider the dual status of the two dictionaries as being both normative and descriptive, and discuss how this influences the editorial choices for controversial words. We outline how new target audience groups may have developed in recent years, and consider how the target audience influences editorial choices for controversial words. We suggest some editorial guidelines for controversial words in the revised edition of *Bokmålsordboka* and *Nynorskordboka*.

1. Innleiing

I 2018 starta eit femårig prosjekt (Revisjonsprosjektet) som skal revidere innhaldet i *Bokmålsordboka* (BOB) og *Nynorskordboka* (NOB). Dette er den første gjennomgåande revisjonen sidan utgjevinga av dei første utgåvene i 1986.

I tillegg til at det kjem inn nye ord og tydingar, oppdaterer og fornyar vi artiklane som allereie er skrivne. Ordbøker speglar kunnskap og haldningar i den tida dei blir laga, òg når det gjeld kva som blir oppfatta som akseptabel språkbruk. Personnemningar som var oppblematiske då ordbøkene vart utforma på 1970- og 1980-talet, kan framstå som kontroversielle frå ståtaden til ein brukar i dag.

I denne revisjonen går vi gjennom ordbøkene alfabetisk og ikkje temamessig. Denne framgangsmåten, der vi ikkje «låser» oss på førehand til eit knippe ord som vi trur er kontroversielle, har gjort det tydeleg at kontroversielle ord ikkje berre blir funne på oppslagsplass, men like gjerne i definisjonstekst, etymologiar og bruksdøme.

I BOB fann vi til dømes *den røde rase* som bruksdøme i artikkelen for det relativt harmlause adjektivet *rød*, forklart som «indianerne i Nord-Amerika».

- (1) **rød** a1 (norr *rauðr*, besl med lat. *ruber*, se *rubin*) 1 som har farge som ligner blod el. ild *r-t blekk / r-e roser / være r- og frisk i kinnene / bli r- av sinne, forlegenhet / [...]* *den røde rase* indianerne i Nord-Amerika / [...].

(BOB¹)

I etymologifeltet for *bongotromme* i NOB finn ein ordet *negerfolk*, som i (2) under.

- (2) **bongotromme** (av *bongo*, namn på eit negerfolk i Sudan) lita krukkeforma tromme til å spele på med hendene

(NOB²)

I det praktiske leksikografiske arbeidet i Revisjonsprosjektet skal vi gå gjennom to ordbøker parallelt på ei tilmålt tid. Då blir det viktig med klare retningslinjer som er generelle nok til å kunne gjelde ei større gruppe ord, og som samstundes er konkrete nok til at vi kan arbeide så konsekvent og effektivt som råd. Kva kan då vere gode og velmotiverte retningslinjer for handsaminga av kontroversielle ord?

1 Når det ikkje er opplyst om anna, så er døme og sitat henta frå første-utgåva av *Bokmålsordboka* frå 1986.

2 Når det ikkje er opplyst om anna, så er døme og sitat henta frå første-utgåva av *Nynorskordboka* frå 1986.

Denne artikkelen er skriven tidleg i prosjektet der ordbøkene blir reviderte. Vi vil presentere korleis redaksjonen arbeider med kontroversielle ord. Særleg vil vi diskutere korleis ordbøkene våre er plasserte med omsyn til å vere deskriptive eller normative, og kva omsyn vi må ta til målgruppene for ordbøkene. Vidare vil vi vise konkrete døme på kontroversielle ord som vi har møtt så langt i revisjonen, og oppsummere kva vi ser som moglege prinsipp og løysingar per i dag.

2. Bakgrunn

2.1. Revisjon av *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*

Bokmålsordboka (BOB) og *Nynorskordboka* (NOB) er ein del av Språksamlingane ved Universitetet i Bergen (UiB), og UiB og Språkrådet eig og drifrar dei i fellesskap.

For Språkrådet er BOB og NOB dei viktigaste reiskapane dei har for å spreie informasjon om gjeldande offisiell rettskriving til publikum (Språkrådet 2014:9). Ordbøkene kom på nett i 1994 og vart tilgjengelege som app i 2017. Ordbøkene er mykje brukte, med rundt 125 000 søk per døgn i 2018 (Rauset 2019:162). Når dei fleste brukarane i dag nyttar ordbøkene gjennom nettsøk og som app, får dei ordbøkene opp ved sida av kvarandre (nettsida) eller under kvarandre (appen), og ulikskapane mellom ordbøkene blir ofte tolka som ulikskapar mellom bokmål og nynorsk – sjølv om det langt frå alltid er tilfellet (Selback 2020).

I samband med nye utgåver og opplag av BOB og NOB er dei oppdaterte med omsyn til ortografi og morfologi, men dei er ikkje blitt systematisk reviderte med omsyn til lemmatilfang, definisjonar, tydingar og bruksdøme sidan utgjevinga i 1986.

Revisjonen av BOB og NOB starta opp ved UiB i 2018 og er finansiert av Kulturdepartementet (Revisjonsprosjektet, nettside).

Ordbøkene vart i si tid utforma av to redaksjonar som samarbeidde tett, og er delvis ulike i omfang og utforming. Det er derfor nybrottsarbeid når ein felles ordbokredaksjon skal revidere begge ordbøkene parallelt.

Revisjonsprosjektet har tre hovudoppgåver: sikre at definisjonane er i tråd med dagens språkbruk, peike ut eit modernisert og relevant ordtilfang i begge målformene, og gjere ordbøkene likare i struktur og omfang så lenge det er grunnlag for det i målformene.

2.2. Ordboktype

Det er vanleg å kategorisere ordbøker som enten normative eller deskriptive, noko som mellom anna kan påverke utvalet av oppslagsord og bruksdøme (til dømes Bergenholtz et al. 1997:22). BOB og NOB er i realiteten både deskriptive og normative. Når det gjeld ortografi og bøyning, er ordbøkene klart normative. Dette er dei einaste fritt tilgjengelege digitale ordbøkene som gjer greie for heile breidda av normerte ord- og bøyingsformer, og dei blir løpande oppdaterte i tråd med rettskrivingsvedtak i Språkrådet. Med andre ord blir heile norma vist fram, sjølv om enkelte tillatne variantar er meir frekvente i bruk enn andre. Når det derimot gjeld ordtilfang, tydingsinndeling, definisjonar og bruksdøme, skal ordbøkene vere deskriptive. Målet er at definisjonane og bruksdøma skal spegle vanleg, moderne språkbruk i bokmål og nynorsk:

Ordbøkene skal vere kjelde til kvalitetssikra og oppdatert informasjon om normert rettskriving og om vanleg språkbruk for skriftspråka nynorsk og bokmål.

(Språkrådet & Universitetet i Bergen 2016:1, pkt. 3.1)

Med tanke på utval av ord dekkjer BOB og NOB både formelt ordforråd, fagterminologi og uformelt, potensielt støytande språk, så lenge det er vurdert å inngå i allmenn språkbruk. Bruken er basert

på empiriske funn i tekstdatabasar som dekkjer både skjønnlitteratur, sakprosa og aviser (Lyse 2020). I hovudsak ser redaktørane på ord brukte innanfor dei siste 50 åra, altså frå 1970 og fram til i dag.

Med tanke på kontroversielle ord er det verdt å merke seg at redaktørane hovudsakleg jobbar med kvalitetssikra skriftspråksmateriale, det vil seie materiale som har gått gjennom ein redaksjon før publisering. Dette kan sjølvsagt påverke i kva grad vi møter på ord som utløyser diskusjon, samanlikna med om ein baserer seg på eksempelvis bloggmateriale eller talespråksmateriale.

Denne dualiteten i kvar ordbøkene ligg på ein skala frå pre-skriptiv/normativ til deskriptiv, er neppe openberr for brukarane. Når desse ordbøkene er eigde saman av UiB og Språkrådet, og når dei fungerer som offisiell fasit for ortografi og bøyning, er det ikkje usannsynleg at dei får ei hovudsakleg normativ tolking, uansett kor deskriptive ordbøkene er meinte å vere når det gjeld ordtilfang, tydingar, definisjonar og bruksdøme.

2.3. Målgruppe for ordbøkene og faktiske brukarar

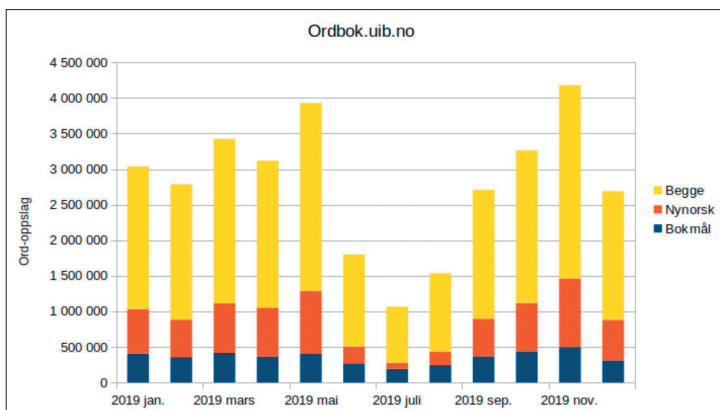
Grønvik (2002) skildrar det å skrive ordbøker som «eit forsøk på å spissformulere det typiske», gjennom å skrive parafraasar som eit fleirtal kan kjenne seg att i og identifisere seg med. Ein kan seie at verdien til ei ordbok ikkje er målt i kor nøgde fagkritikarar er med definisjonane, men i kor nyttige oppslaga er for den faktiske brukaren (Atkins & Rundell 2008:5). Målgruppa er med andre ord avgjerande for leksikografiske val.

Moon (2015) diskuterer utforminga av definisjonar i einspråklege ordbøker for ikkje-morsmålsbrukarar, og understrekar om-synet til brukargruppa: «[T]he lexicographical aim is to explain word usage rather than delimit semantics more formally.» Vidare slår ho fast at andrespråksinnlærarar kan trenge ei meir eksplisitt markering av normer for bruk enn morsmålsbrukarar (Moon 2015:17).

Som ein konsekvens av dette blir det særleg viktig å vurdere målgruppa når det gjeld kontroversielle ord. Vi skal derfor sjå på kva vi veit om brukarane i dag. På basis av dette skal vi deretter forsøke å definere målgruppa for ordbøkene.

Samanlikna med papirordbøkene frå 1986 er nedslagsfeltet for ordbøkene utvida vesentleg. I dag er ordbøkene ope tilgjengelege på nettstaden ordbok.uib.no og i appen Ordbøkene, så i prinsippet når ordbøkene kven som helst. Bruksstatistikken for ordbøkene (Ordbokstatistikk 2020) viser at eitt av tre søk i ordbøkene skjer på ei handhalden eining.

Figur 1 viser bruksstatistikken for søk på ordbok.uib.no, altså ikkje inkludert bruk av app.

Figur 1: Bruksstatistikk for ordbok.uib.no i 2019. Tala i figuren viser ordoppslag, og inkluderer ikkje tal frå appen Ordbøkene.

Som figuren viser, hadde ordbøkene på nett samla nesten 34 millionar oppslag i 2019. Den markante auken i søk i nettordbøkene kring eksamenstida, det vil seie mai og november, viser at skuleelevar er ei stor gruppe. Vidare veit vi at offentleg tilsette er ei stor brukargruppe året rundt, med ein nedgang i bruken i sommarferien. Av spørsmål vi får inn til redaksjonen, ser vi at vi har brukarar med både norskspråkleg og ikkje-norskspråkleg bakgrunn.

Ordbøkene våre er ikkje meinte som reine ordbøker for innlærarar av norsk, men vi bør likevel ta på alvor at vi òg har brukarar med andre behov for eksplisitt informasjon om konnotasjonar enn dei som er morsmålsbrukarar.

Det kan såleis vere naturleg å definere målgruppa for BOB og NOB i dag slik: Ordbøkene skal vere allmenne ordbøker for skuleelevar og vaksne – både for morsmålstalarar og for folk som har eit anna morsmål enn norsk.

3. Avgrensing av omgrep

Med kontroversielle ord meiner vi ord der denotasjonen (tydinga, referansen) eller konnotasjonen (ein fast assosiasjon eller ei tilleggstyding) vekker negative kjensler og skapar diskusjon. Dette vil typisk gjelde leksikalske einingar som refererer til personlege variablar som kjønn, seksualitet, politikk, religion, etnisitet og alder. Det skal òg bli presisert at sjølv om vi i enkelte tilfelle snakkar om «ord», meiner vi formelt ei leksikalsk eining, altså eit enkeltord eller ei eining av fleire ord som saman har ei særmerkt leksikalsk tyding.

Tydinga til ord, eller leksikalske einingar, er bestemt av bruken. Såleis må definisjonen av ei leksikalsk eining i ei ordbok vere basert på tidlegare og noverande bruksmåte. Det er vanleg å skilje mellom den denotative (eller designative) og den konnotative tydinga til eit ord (til dømes Zgusta 1971:27ff.).

Ord og uttrykk er knaggar for konnotasjonar ved at det språklege uttrykket er assosiert med sosiale vurderingar (Stortingsmelding nr. 35 (2007–2008)). utfordringa for leksikografen er å gjere det tydeleg i ordboka om eit ord kan bli oppfatta som nedsetjande, slik at brukaren får nok informasjon til eventuelt å velje eit anna ord i staden (Lakoff 1973:157f.).

Det er likevel ikkje lett å kategorisere kontroversielle ord på

ein konsekvent måte. Moon (2014) peiker på at kontroversielle ord sjeldan får stor plass i litteraturen, og ho gjev heller ikkje løysingar i sin analyse; snarare peiker ho på nokre problemområde i definisjonen av ord knytte til etnisk opphav, kjønn, seksualitet og alder. Det er til dømes ofte ein tendens at så lenge det heftar negative konnotasjonar til referenten i verda, vil negative konnotasjonar snart hefte òg ved eit nytt ord som peiker til same referenten. Som vi skal sjå i neste del av artikkelen, gjer dette at vi i revideringa av BOB og NOB må ta stilling til korleis orda er brukte i dag.

4. Kontroversielle ord i BOB og NOB

4.1. Arven frå dei tidlegare ordbokredaksjonane

Vi har funne lite eksplisitt dokumentasjon av behandlinga av kontroversielle ord før vårt prosjekt starta. I innleiinga til førsteutgåva av NOB står det: «Ho er først og fremst ei definisjons- og rettskrivingsordbok.» Vidare «gjev [ho] rettleiing om bruksområda til orda (overført, fagleg, forsterkande, skjemtande bruk m.m.)» (NOB:Innleiing). I brukarrettleiinga til førsteutgåva av BOB skriv redaktørane dette:

Siktemålet har vært at den skal inneholde det sentrale ordforrådet i moderne bokmål. Det vil si ord som vi møter gjennom radio og fjernsyn, i aviser og allmenne tidskrifter, i skjønnlitteratur og lærebøker i grunnskolen og den videregående skole. (BOB:VII)

Redaktørane nemner element som er utelatne, som sjeldne framandord, spesielle fagord og eigennamn, men nemner ingenting om kontroversielle ord eller korleis diasystematiske markørar er brukte. Begge ordbøkene har *neds*. på lista over forkortingar. Ingen

av dei har ei eksplisitt forklaring av kva dei legg i omgrepet *nedsetjande/nedsettende*.

4.2. Bruk av diasystematiske markørar i ordbøkene i dag

Ei allmenn ordbok skal i utgangspunktet fange den generelle, prototypiske tydinga av ei leksikalsk eining i språket. I prinsippet må derfor ein utypisk bruk av ei leksikalsk eining enten bli unngått eller stå tydeleg markert, slik at ordbokbrukaren unngår å bruke eit markert ord eller ei markert tyding som om ho er heilt nøytral (Zgusta 1971:173).

Som Bergenholtz et al. (1997:99) påpeiker, er diasystematisk markering eit forsøk på å lage kategoriar for fenomen som av natur er temmeleg vanskelege å avgrense. Derfor vel mange ordbøker å unngå diasystematiske markeringar.

Tydingsdelen av artiklane i BOB og NOB kan bestå av følgjande element:

- ein parafrase, altså ein fleirordig definisjon
- bruksdøme som skal illustrere typisk bruk av ordet
- nærsynonym
- ulike typar markørar

Ordbøkene har i dag markørar for domene (til dømes *botanikk*) og eit relativt avgrensa inventar av stilmarkering og/eller bruksmarkering (til dømes *ironisk*, *nedsetjande*). Vi har likevel ikkje funne eksplisitt dokumentasjon på kriteria for å bruke slike markørar.

For å få eit bilete av korleis kontroversielle ord er markerte i ordbøkene i dag, har vi undersøkt kor mange artiklar som har markøren *nedsetjande/nedsettende* i ordbøkene slik dei er publiserte i dag. Dei er enten brukte åleine eller står med ulike modifikasjonar (til dømes *ofte nedsetjande* eller *skjemtande* eller *nedsetjande*). Tabell 1 og 2 viser kor mange artiklar dette gjeld.

I dag har om lag 100 artiklar i kvar av ordbøkene ei markering som inneheld ordet *nedsetjande*. Av desse har ca. $\frac{3}{4}$ markøren *nedsetjande/nedsettende* åleine, medan ca. $\frac{1}{4}$ har denne markøren i kombinasjon med ulike modifikasjonar. Der er ikkje ein openberr systematikk i når éin føringsmåte er vald framfor ein annan.

BOB: Diasystematisk markering	Tal på artiklar
nedsettende	75
ofte nedsettende	16
spøkefullt eller nedsettende	8
kan oppfattes nedsettende	6
oftest nedsettende	3
i nedsettende tiltale eller spøkefullt	2
kan oppfattes som nedsettende	2
også nedsettende	2
i nedsettende dagligtale	1
ofte ironisk og nedsettende	1
regnes som nedsettende	1

Tabell 1: Bruken av markøren *nedsettende*, enten åleine eller med ulike modifikasjonar, i BOB på nett (tal frå februar 2019).

NOB: Diasystematisk markering	Tal på artiklar
nedsetjande	71
ofte nedsetjande	11
kan oppfattast nedsetjande	6
øg nedsetjande	6
nedsetjande eller skjemtande	5
skjemtande, nedsetjande	5
oftast nedsetjande	4
skjemtande eller nedsetjande	4
særleg nedsetjande	1
ofte brukt nedsetjande	1

Tabell 2: Bruken av markøren *nedsetjande*, enten åleine eller med ulike modifikasjonar, i NOB på nett (tal frå februar 2019).

Til samanlikning har *Svensk ordbok* (2009, heretter SO) kring 500 artiklar som er merkte som *nedsätt.*, som er nesten fem gonger så mange som i ordbøkene våre. SO har kring 65 000 artiklar, og ordbøkene er dermed samanliknbare i storleik. Årsakene til den store skilnaden i bruken av markørar i desse elles samanliknbare ordbøkene kan vere verde å studere nærare ved eit anna høve. Til dømes ser ein at medan SO har markert ord som *hore*, står dette ordet umarkert i både BOB og NOB (jf. figur 2).

I hore f2 [m1] (norr <i>hóra</i>) kvinne som driver hor; gatepike, prostituert	I hore f2 (norr <i>hóra</i>) kvinne som driv hor; skjøke, prostituert
---	--

Figur 2: artikkelen *hore* i BOB (til venstre) og NOB (til høgre).

4.3. Omsyn til retningslinjer frå Språkrådet

Sjølv om Språkrådet er deleigar av ordbøkene, gjer leksikografane for BOB og NOB sjølvstendige redaksjonelle val som fell utanfor normeringa som Språkrådet har ansvar for.

Når det gjeld spørsmål om tyding og bruk av sensitive ord for folkegrupper, slår Språkrådet fast at dei ikkje ser det som si oppgåve «å prøva å gjera språket ‘politisk korrekt’ ved å setja ord på indeks» (Språkrådet 2019). Snarare ønskjer Språkrådet å orientere publikum så godt som råd om språkssystema og språkbruken, og la brukarane ta stilling sjølve.

I tråd med at ordbøkene skal vere så deskriptive som råd på område som ikkje gjeld ordbøying og staving, ser Revisjonsprosjektet det som naturleg å forsøke å gje brukaren av ordbøkene nok informasjon til å gjere sjølvstendige, kvalifiserte val.

5. Revisjonsbehov på fleire nivå

Som vi skal sjå, ber vi i Revisjonsprosjektet med oss arv og må ta stilling til ord vi ikkje eingong ville vurdert å ta med. Samstundes

skal vi ikkje berre revidere det som står, men òg leggje til nye ord og tydingar.

Den metonymiske bruken av substantivet *asperger* vart til dømes utgangspunkt for redaksjonell diskusjon: Skal vi systematisk ta inn ein slik bruk av namn på diagnosar – altså når personen blir omtalt som diagnosen sin? Det var nokre døme på ein slik bruk av *asperger*, som i døma (3) og (4) frå Aviskorpuset (Norsk aviskorpus Bokmål 2020; sjå òg Andersen & Hofland 2012). Aviskjelde og dato er oppgjeve for kvart av døma. I nemningar for diagnosar som vi har undersøkt så langt (som i dømet med *asperger*), har ikkje metonymisk bruk vore så høgfrekvent samanlikna med grunntydinga av orda at det har vore grunn til å løfte han fram som ei eiga tyding. Då ser ikkje redaksjonen grunn til å gje plass til slike belastande tilleggstydingar i ordboka. Vi tek samstundes høgde for at vi kan møte på andre ord seinare i revideringsarbeidet der frekvensen av ei uønskt tilleggstyding er så høg at det ville kollidere med det deskriptive prinsippet å utelate ei slik tyding.

- (3) [...] stiller spørsmål ved om han kan være en **asperger**.
(*Stavanger Aftenblad*, 27.11.2012)
- (4) [...] burde alle bedrifter som lager skilt hatt en **asperger** som korrekturleser. (*Dagbladet*, 18.03.2010)

Så langt i Revisjonsprosjektet ser vi at kontroversielle ord dukkar opp ikkje berre på oppslagsplass, der det er opplagt å finne dei, men òg i samband med tydingar og deltydingar. Det vil seie at kontroversielle ord er brukte i definisjonstekst og i bruksdøme.

Eit døme på oppslagsord som det er grunn til å vurdere, er *sambo*, i NOB definert som «avkom av neger og mulatt el. neger og indianar». I vårt korpusmateriale finn vi berre døme på meta-språkleg bruk av ordet. På 2000-talet er ordet omtalt i ein tekst av kommentator Inger Anne Olsen (2009), som ser kritisk på ordforrådet bl.a. i BOB, som i (5) under.

- (5) [...] neger og mulatt. Lytt til ordet: En **sambo**. (*Aftenposten*, 20.06.2009)

Vidare finn ein døme på deltydingar som bør gå ut i artiklar som framleis skal bli ståande i nettutgåva. Ein illustrasjon av dette er adjektivet *urørt* i BOB, som framleis står med tydinga «som ikke er rørt eller tatt i bruk», mens den gammalmodige definisjonen «om kvinne: som ikke har hatt samleie» er fjerna (døme 6 under). Ein finn døme på 'jomfru'-bruken i nyare tekst, men dette er av forfatarar som vil ha eit eldre preg på tekstane sine, og ein kan derfor ikkje rekne det som attestering av bruk i moderne bokmål.

- (6) **urørt** a2 (bet. 2 etter lat. (*virgo intacta* 'urørt (jomfru)') 1 som ikke er rørt el. tatt i bruk *senga var u- / la maten stå u- / u- natur*. 2 om kvinne: som ikke har hatt samleie
(BOB)

Kontroversielle ord og kontroversiell ordbruk finn ein òg i bruksdøma på «nøytrale» ord. Artikkelen **sivilisasjon** var, som vi ser i (7) under, illustrert med dømet «med misjonærane trengde sivilisasjonen seg fram i Afrika». Dette var kanskje nøytral språkbruk kring 1980, men det kling dårleg i vår tid.

- (7) **sivilisasjo'n** m1 (frå fr; av *sivilisere*) 1 kultur, oftast brukt om kulturen til den kvite rasen i motsetnad til naturfolk og særleg med tanke på den tekniske og materielle utviklinga *med misjonærane trengde s-en seg fram i Afrika* [...] (NOB)

Adjektivet *rød* i døme (1) i innleiinga er i BOB definert slik: «som har farge som ligner blod el. ild». Dette er i seg sjølv ein grei definisjon ut frå formatet på ordboka, men blant døma kjem så *den røde rase*, forklart som «indianerne i Nord-Amerika».

Som vi har kommentert i 4.2, kan dei diasystematiske bruksmarkeringane òg vere modne for ein gjennomgang. I 2016 vart markeringa *kan oppfattes nedsettende* lagd til i definisjonen av *rødhud* (8) i nettutgåva av BOB. Men er denne markeringa tilstrekkeleg ut frå ei moderne oppfatning av stilnivå, eller burde ordboka her vere endå tydelegare på at *rødhud* er forelda og ikkje lenger å rekne som akseptabel språkbruk?

Vidare er det problematisk at bruksmarkeringane, slik dei er no, blir brukte med ulike typar modifiseringar, utan at det blir gjort klart kva markørane og modifikasjonane tyder. Kva skal ein til dømes forstå når det står *kan oppfattes* framfor bruksmarkeringa? Er dette eit «nei» til å bruke ordet, eller eit «tja»?

(8) **rødhud** m1 [engelsk *redskin*] kan oppfattes nedsettende: indianer fra Nord-Amerika.

(Døme frå nettutgåva av BOB. Artikkelen vart revidert i 2016.)

6. Diskusjon

Basert på litteraturen og redaksjonen sine erfaringar så langt i Revisjonsprosjektet ser vi i hovudsak fire ordbokstrategiar for kontroversielle ord.

Den eine er å utelate kontroversielle ord og tydingar, noko som er lite aktuelt for våre ordbøker, ettersom vi skal vere så deskriptive som råd når det gjeld ordutval, tydingsoppdeling, definisjonar og bruksdøme. Ei heilt anna sak er at empiriske undersøkingar av bruksfrekvens og utbreiing i tid kan føre til at kontroversielle ord og tydingar blir utelatne, fordi dei faktisk ikkje er sentrale nok og ikkje har støtte i moderne språkbruk. Dømet med *sambo* illustrerer dette. Eit ord i same sjanger som framleis må stå i ordbøkene, er *neger*. Det er framleis i frekvent bruk i tekst og har vore oppe i samfunnsdebatten. Det er derfor viktig å rettleie ordbokbrukarane om «stilnivået».

Fjeld (1994:29ff.) peiker på at der er «grenser for hvilke ord vi bør akseptere som en del av vår språkkultur, f.eks. vil ord med klart rasistisk innhold ofte utelates, selv i deskriptive ordbøker». Dette er sant, men så langt i prosjektet har vi ikkje funne grunn til å utelate lemma for å vere «politisk korrekte». For det første ville det stri mot det deskriptive idealet som ordbøkene byggjer på, og det er heller ikkje informativt. Støyter ein språkbrukar på *neger* i ein tekst og prøver å slå opp i BOB eller NOB, vil hen ikkje bli opplyst dersom ordet ikkje er å finne i ordboka.

Ei anna tilnærming er å oppgje tyding utan eksplisitt bruksmarkering. Samanlikna med til dømes SO ser det ut til at dette har vore ein føretrekt praksis i BOB og NOB til no. Ein kunne seie at dette er i tråd med Språkrådet sitt syn om at dei ikkje skal gjere språket «politisk korrekt». Spørsmålet er om dette òg kan kollidere med idealet om klar informasjon til brukarane. Artiklar utan bruksmarkering gjev ikkje lesaren den informasjonen som ein kan gå ut frå hen leitar etter. Særleg er dette eit omsyn vi bør ta når det gjeld brukarar som ikkje har norsk som morsmål.

Ei tredje løysing er å bruke diasystematiske markeringar, noko som blir gjort til ein viss grad i ordbøkene i dag. Eit problem med slik markering er at det er vanskeleg å definere eintydige kriterium for når eit ord er «kontroversielt nok» til å få bruksmarkering. Særleg er dette ei utfordring for våre ordbøker, når dei i realiteten er både normative (med omsyn til staving og bøying av ord) og deskriptive (med omsyn til ordutval, definisjonar og bruksdøme). Vi må sannsynlegvis ta på alvor at markeringa av enkelte ord – eller mangelen på markering – i desse ordbøkene kan bli tolka som ein «fasit» i langt større grad hos brukarane enn det som er intensjonen vår. Artikkelen *homse* kan illustrere dette. Lemmaet stod umarkert i 1986 med ein heilt nøytral definisjon: «homofil mann». Då den definisjonen vart utforma, var ordet utan tvil å rekne som nedsetjande. Sidan då har *homse* blitt meir nøytralt, og dermed ville det vore problematisk å «stemple» det i våre ordbøker som potensielt nedsetjande.

Det same ordet illustrerer dessutan at oppfatninga av kva ord som er kontroversielle, også i stor grad vil endre seg over tid. Dermed kan eit vidare problem vere at markeringane etter kvart framstår som minst like forelda som definisjonane og dermed gjev eit ord uønskt merksemd.

Vi konstaterer likevel at diasystematiske markeringar allereie er i bruk i BOB og NOB. Som del av ordbokrevisjonen ser vi det som ønskjeleg å redusere variasjonen i dei diasystematiske markeringane som vi såg døme på i tabell 1 og 2, og gjerne òg greie kort ut om intensjonen som ligg bak når vi vel å bruke ei slik markering. Her kan kategoriseringsarbeidet til Trap-Jensen (2020) bli nyttig for revisjonen av BOB og NOB. Så tidleg i prosjektet har vi mest av alt behov for å loggføre internt i redaksjonen kva ord som kunne vere kandidat for ei slik markering. Så kan vi seinare i prosjektet gå gjennom dei samla.

Ein fjerde strategi som kan bli nemnd, men som ikkje er i bruk i BOB og NOB, er å bruke stilruter, altså litt lengre bakgrunnsforklaringar om spesielt sensitive ord. Slike stilruter er eksempelvis brukte i SO (2009), men i den nye utgåva av SO går dei bort frå stilruter. Dette er nemnt i artikkelen til Petersson & Sköldberg (2020).

7. Konklusjon

For å kunne diskutere retningslinjer for behandlinga av kontroversielle ord i BOB og NOB har vi forsøkt å definere målgruppa for ordbøkene. Dei skal vere allmenne ordbøker for skuleelevar og vaksne, både for morsmåltalarar og for folk med eit anna morsmål enn norsk. Som vi har diskutert, må vi då ta omsyn til brukarar med større behov for eksplisitt informasjon enn dei som er morsmålsbrukarar.

For ordbokbrukaren kan det framstå som eit paradoks at ord-

bøkene er både normative og deskriptive. Vårt mål er å gje brukaren nok informasjon til å gjere sjølvstendige språkvurderingar, men utan å vifte med peikefingeren. I tråd med det deskriptive idealet ønskjer vi å vere atterhaldne med å bruke diasystematiske markeringar. Dei kan utan tvil vere til hjelp for språkbrukarane, men slik dei er brukte no, er dei lite gjennomslittige.

Kva for lemma og tydingar som blir publiserte, skal som hovudregel vere styrt av generelle frekvensprinsipp, og kontroversielle ord er i utgangspunktet ikkje unnatekne frå dette. Belastande personnemningar og tydingar, som til dømes *ein asperger*, unngår vi likevel, med mindre frekvensen er så høg at det kolliderer med det deskriptive prinsippet.

Redigeringa og vedlikehaldet av ordbøkene skal halde fram etter at prosjektet er over, og dette arbeidet vil til dels bli utført av andre redaktørar enn dei som er i redaksjonen no. For å unngå at kontroversielle ord lever vidare utan oppsyn, er det viktig med ei teknisk løysing som let oss markere dei orda i ordbokbasane som redaksjonen vurderer som kontroversielle, og som derfor treng særskild oppfølging på jamn basis. Desse bør gjennomgåast med jamne mellomrom.

Litteratur

Ordbøker

Bergenholtz, Henning, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén (1997): *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Nordisk forening for leksikografi.

BOB = *Bokmålsordboka*. Trykte utgåver (1986 [1993, 2004/2005]). Nettutgåve (1994–): <ordbok.uib.no> (mars 2020). Tilgjengeleg i appen Ordbøkene frå 2017. Ordboka er i dag eigd og drifta av Språkrådet og Universitetet i Bergen.

- NOB = *Nynorskordboka*. Trykte utgåver (1986 [1993, 2001, 2006]. Nettutgåve (1994–): <ordbok.uib.no> (mars 2020). Tilgjengelig i appen Ordbøkene frå 2017. Ordboka er i dag eigd og drifta av Språkrådet og Universitetet i Bergen.
- SO = *Svensk ordbok utgiven av Svenska Akademien* (2009). Stockholm: Norstedts.

Annan litteratur

- Andersen, Gisle & Knut Hofland (2012): Building a Large Corpus Based on Newspapers from the Web. I: Gisle Andersen (ed.): *Exploring Newspaper Language: Using the Web to Create and Investigate a Large Corpus of Modern Norwegian*. Studies in Corpus Linguistics 49. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–28.
- Atkins, Sue & Michael Rundell (2008): *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.
- Fjeld, Ruth Vatvedt (1994): Om ordbokskriminalitet og etikk i leksikografisk arbeid. I: *LexicoNordica* 1, 27–42. <<http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>> (mars 2020).
- Grønvik, Oddrun (2002): Er det stygt å seie neger? Om konnotasjonar, bruksmarkering og nemne for folkegrupper. I: *LexicoNordica* 9, 149–172. <<http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>> (mars 2020).
- Lakoff, Robin (1973): Lexicography and Generative Grammar II: Context and Connotation in the Dictionary. I: *Annals of the New York Academy of Sciences* 211 (1), 154–164. <<https://nyaspubs.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1749-6632.1973.tb49488.x>> (mars 2020).
- Lyse, Gunn Inger (2020): Ut med *adamsslekt* og inn med *arveprinsesse*? Leksikografiske metodar i revisjonen av BOB og NOB. I: Caroline Sandström, Ulla-Maija Forsberg, Charlotta af Hällström-Reijonen, Maria Lehtonen & Klaas Ruppel (red.): *Nor-*

- diska studier i lexikografi* 15. Helsingfors: Nordisk Förening för lexikografi, 215–224.
- Moon, Rosamund (2014): Meanings, Ideologies, and Learners' Dictionaries. I: Andrea Abel, Chiara Vettori & Natascia Ralli (eds.): *Proceedings of the XVI EURALEX International Congress: The User in Focus. 15-19 July 2014*. Bolzano/Bozen: Institute for Specialised Communication and Multilingualism, 85–105. <https://www.euralex.org/elx_proceedings/Euralex2014/euralex_2014_004_p_85.pdf> (mars 2020).
- Moon, Rosamund (2015): Explaining Meaning in Learners' Dictionaries. I: Philip Durkin (ed.): *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 123–143.
- Norsk aviskorpus Bokmål. Datasamling skapt i prosjektet Norsk aviskorpus. Tilgjengeleg gjennom CLARINO Bergen Centre. <<http://hdl.handle.net/11495/D9B5-0349-4330-0>> (mars 2020).
- Olsen, Inger Anne (2009). Jødeblod og negerkunst. Kommentar i *Aftenposten* 20.06.2009.
- Ordbokstatistikk (2020) = Bruksstatistikk for ordbøkene på nettet. <<https://ordbok.uib.no/perl/ordbokstatistikk.cgi>> (mars 2020).
- Petersson, Stellan & Emma Sköldberg (2020): Beskriva utan att diskriminera. Representation av könsidentitet och sexuell läggning i *Svensk ordbok*. I: *LexicoNordica* 27 (dette nummeret).
- Rauset, Margunn (2019): *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* – einægga, toegga eller siamesiske tvillinger? I: *LexicoNordica* 26, 155–175.
- Revisjonsprosjektet (nettside). <<https://www.uib.no/revisjonsprosjektet>> (mars 2020).
- Selback, Bente (2020): «Å nei, det ordet er ikkje lov på nynorsk!» Eller ...? Om parallell redigering av to norske ordbøker. I: Caroline Sandström, Ulla-Maija Forsberg, Charlotta af Hällström-Reijonen, Maria Lehtonen & Klaas Ruppel (red.): *Nordiska studier i lexikografi* 15. Helsingfors: Nordisk Förening för lexikografi, 297–305.

- Språkrådet (2014): Norsk ordbokpolitikk. Notat fra Språkrådet til Kulturdepartementet 3. mars 2014. <<https://www.sprakradet.no/upload/Aktuelt/Notat%20om%20norsk%20ordbokpolitikk.pdf>> (mars 2020).
- Språkrådet (2019): Sensitive ord. <https://www.sprakradet.no/sprakhjelp/Skriverad/Sensitive_ord/> (nettside sist oppdatert 6. november 2019) (mars 2020).
- Språkrådet & Universitetet i Bergen (2016): Samarbeidsavtale. Upublisert.
- Stortingsmelding nr. 35 (2007–2008): *Mål og mening. Ein heilskapleg norsk språkpolitikk*. <<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/stmeld-nr-35-2007-2008-/id519923/>> (mars 2020).
- Trap-Jensen, Lars (2020): Inklusion eller mindretalsdiktatur? Om politisk korrekthet, minoritetshensyn og leksikografisk deskriptivisme i *Den Danske Ordbog*. I: *LexicoNordica* 27 (dette nummeret).
- Zgusta, Ladislav (1971): *Manual of lexicography*. Prague: Academia.

Gunn Inger Lyse
leksikograf, ph.d.
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære
og estetiske studium
Postboks 7805
NO-5020 Bergen
gunn.lyse@uib.no

Terje Svardal
leksikograf, cand.philol.
Universitetet i Bergen
Universitetsbiblioteket
Postboks 7808
NO-5020 Bergen
terje.svardal@uib.no